

ŠKOLOVANJE GRADITELJA U DALMACIJI TIJEKOM 19. STOLJEĆA

Stanko Piplović

Školstvo se u Dalmaciji počinje sustavno razvijati tek početkom prošlog stoljeća nakon pada Mletačke Republike. Kada je 1805. Dalmacija pripala Francuzima, napravljen je velik napredak u općem i stručnom obrazovanju. Otvorena su prva zanatska učilišta u Zadru i Skradinu. Ključni događaj je bio osnivanje Liceja u Zadru 1806. godine s više profesionalnih usmjerenja među kojima je i ono za arhitekta i mjernike. Nakon stvaranja Ilirskih pokrajina 1809. Licej je prerastao u Centralnu školu. Zadržan je i dalje studij inženjerije i arhitekture, a njegovo trajanje je produženo na četiri godine.

Godine 1814. Dalmacija je definitivno došla pod Austriju. Prema pokrajinskim pravilnicima iz 1819. i 1823. u osnovnim školama su bila i neka usmjerenja u smislu učenja tehničkih disciplina. Tek u drugoj polovici prošlog stoljeća počinju se pri građanskim školama otvarati večernji tečajevi za obrtnike.

Glavno središte za obrazovanje zanatlija postao je Split. Tu je 1890. počela djelovati Strukovna škola u početku kao večernja. Godine 1907. škola je reorganizirana i postala redovna. Godine 1908. dobila je naziv Graditeljska, zanatlijska i umjetnička škola.

Kroz čitavo vrijeme austrijske uprave tijekom 19. i početkom 20. stoljeća u Dalmaciji nije postojala ni jedna visoka graditeljska škola. Tek 1919. godine osnovana je u Zagrebu Tehnička visoka škola koja je imala arhitektonski odjel pa su otada mladići iz Dalmacije odlazili tamo na studije.

Školstvo se u Dalmaciji počinje sustavno razvijati tek početkom prošlog stoljeća. Prije toga dok je pokrajinom upravljala Venecija, gotovo i nije bilo škola osim nešto pučkih. Niži stručni kadrovi oduvijek su se obrazovali na radnom mjestu, tako da je starija generacija svoja stečena znanja neposredno prenosila na mladu. Veliki graditelji koji su djelovali na našem primorju kao Juraj Dalmatinac, Andrija Aleši ili Nikola Fiorentinac imali su radionice kroz koje su prošle i izrasle generacije majstora. Nakon pada Mletačke Republike 1797. godine Dalmacija je došla prvi put pod Austriju. Školstvo, koje u posljednje vrijeme jedva da je i postojalo, nova je vlast nastojala oživiti. U Zadru i Splitu planirano je otvaranje srednjih škola s katedrama iz raznih gospodarskih grana, ali se taj naum nije ostvario.¹

¹ Sime Urlić, *Crnice iz dalmatinskoga školstva od dolaska Hrvata do g. 1910.* Zadar 1919.

Kada je ubrzo potkraj 1805. Dalmacija pripala Francuzima i pripojena Talijanskom Kraljevstvu, generalni providur Vicko Dandoio počeo je s korjenitim gospodarskim i društvenim promjenama. Posebna je pažnja posvećena unapređenju školstva. U novoj organizaciji, osim osnovnih škola i gimnazija, otvorena su i prva zanatska učilišta. Tako je u Zadru djelovala obrtna škola, a u Skradinu učionica za kovače i drvodjelce.² Ključni događaj na promoviranju obrazovanja je osnivanje Liceja u Zadru 1806. godine. To je bila neka vrsta sveučilišta. Imao je više profesionalnih usmjerenja. Među njima je posebno za arhitekta i mjernike kojeg je trajanje u početku određeno na samo jednu godinu uz dvije godine pripravničke prakse poslije toga. Kako u Dalmaciji nije bilo sposobna predavača, vlada je u tu svrhu 1807. godine pozvala iz Rima arhitekta Basilia Mazzolia, istaknuta klasicista.³

Nakon upravno-teritorijalne reorganizacije i stvaranja Ilirskih pokrajina 1809, Licej je pretvoren u Centralnu školu sa sedam kolegija. Zadržan je i dalje studij inženjerije i arhitekture, čak je njegovo trajanje produženo na četiri godine. Tu se uz ostalo izučavalo crtanje, matematika, fizika, mehanika, hidraulika i arhitektura. Siromaštvo pokrajine i ratne prilike uvjetovali su da je školstvo u Dalmaciji ubrzo potpuno zanemareno. To je bio osnovni razlog da je već 1811. godine zatvorena Centralna škola u Zadru, a s njom i studij arhitekture koji više nikada nije obnovljen.

S obzirom na kratkotrajnost djelovanja, a u vezi s time i postignutih rezultata, ova visoka škola u Zadru imala je više simbolično i kulturno značenje nego što je bilo praktične koristi. Među malobrojnim studentima koji su je pohađali pažnju zaslužuje Vicko Andrić, kasniji okružni inženjer u Splitu i konzervator spomenika. Međutim njegova pretjerana zanesenost klasičkom i projekti koje je napravio bez realnih programa mogli su zbog jednostranih pristupa imati kobne posljedice za povijesnu jezgru Splita. Srećom teško gospodarsko stanje nije omogućavalo Andrićeve pretjerane zamisli. Mnogo je realniji u djelovanju bio drugi vrlo nadareni đak Centralne škole Petar Pekota, kasniji okružni inženjer u Zadru.⁴ Više organizator i izvođač nego projektant i teoretičar, istaknuo se na upravnim dužnostima i građenju kapitalnih cestovnih prometnica po bespućima pokrajine.

Na osnovi odredaba Bečkog kongresa Dalmacija je 1814. godine definitivno došla pod Austriju. Pristupilo se novoj organizaciji školstva i donošenju posebnih propisa. Dalmatinska je vlada 1819. pripremila »Pravilnik za osnovne škole u cijeloj pokrajini Dalmaciji« po kojemu su bile predviđene niže, više i tehničke početne škole. Za nas su posebno interesantne ove posljednje,

² Ljubomir Maštrović, Povijesni pregled školstva u Zadru, Zadar zbornik, Zagreb 1964, 521. — Antun Ströhl: Pučko školstvo u Dalmaciji od godine 1814. do godine 1900. Zadar 1900, 12.

³ Stanko Piplović, Djelovanje arhitekta B. Mazzolija u Dalmaciji. Peristil, Zagreb 1977, br. 20; Marija Stagličić: Rimski arhitekt Basilio Mazzoli, profesor na zadarskom sveučilištu. Zadarska revija god. XXXVI, Zadar 1987, br. 1—2.

⁴ Stanko Piplović, Život i djelo ing. Petra Pekote. Zadarska revija god. XXXVI, Zadar 1987, br. 1—2.

ali iz nastavnog programa vidi se tek neznatno njihovo usmjerenje.⁵ Na osnovi stavova koje je propisivao novi »Pravilnik i upute za djelovanje osnovnih škola u Dalmaciji« iz 1823. godine one su se dijelile na niže dvogodišnje te više trogodišnje i četverogodišnje. U višim četverorazrednim osnovnim školama bio je i predmet arhitektura.⁶ Danas nije poznato što se u okviru nje ga učilo, možda neki elementi građevinskog zanata, ali je teško bilo što nađati.

Ubrzani gospodarski razvoj u drugoj polovici 19. stoljeća tražio je sve veće teoretsko obrazovanje stručnih kadrova. Zato se u to vrijeme u Dalmaciji otvaraju razni tečaj i osnivaju niže stručne škole, a među njima su zastupljeni i graditeljski zanati. U tom je smislu išlo i preuređenje glavne škole u Dubrovniku 1850. godine. Tada je njen četvrti razred pretvoren u dvo-razrednu nižu realku. Predmeti koji su se predavali, posebno crtanje, mehanika, matematika pa i vježbe u praktičnom mjerstvu, pružali su solidnu teoretsku osnovu budućim obrtnicima kojih je izašao lijep broj iz ove škole. Tome je dosta pridonio i nedjeljni tečaj iz obrtničkog crtanja za šegrte što ga je otvorila obrtničko-trgovačka komora 1858. godine pri istoj školi.⁷

Početak školske godine 1852/53. uveden je u Zadru dvogodišnji tečaj za učiteljske pripravnike. Prema nastavnom programu u drugoj godini se predavao predmet Arhitektura, i to jedan sat tjedno.⁸ To je svakako moralo biti u vezi s onim znanjima što su ih buduću učitelji trebali predavati na pučkim školama. U Dalmaciji se uvode i građanske škole kao novi tip obrazovnih ustanova koji je trebao dati temeljitiju naobrazbu nego pučke škole, posebno s obzirom na potrebe stručnih kadrova. Prva je bila u Dubrovniku 1872. godine nastala od niže realke. Na njoj je i dalje praznikom radio tečaj obrtničkog crtanja. U Šibeniku je građanska škola otvorena 1875. Namjera je bila da joj se da praktičko usmjerenje i tako se stvara podloga za izobrazbu dobrih gospodara i obrtnika.⁹ Zatim su slijedile u Korčuli 1877. s tehničkim tečajima, Makarskoj, Hvaru, Splitu i Imotskom. Pri ovim školama otvarani su poljoprivredni i razni zanatski tečaj.

* * *

Na našem primorju kamen je oduvijek bio osnovni građevinski materijal. Otok Korčula je nadaleko poznat po kvalitetnim bijelim vrstama pogodnim za obradu. Već su u anticij Rimljani iskorištavali nalazišta na otočićima

⁵ Mate Zaninović, Pokrajinski školski zakoni i pravilnici u Dalmaciji do 1918. godine. Pedagoški rad XVI, Zagreb 1961, br. 1—2, 36—37.

⁶ Ströll, o. c. 16 i 17; Eta Zelić-Bučan: Sistem pučkog školstva u Dalmaciji u I. polovini XIX. stoljeća. Školski vjesnik VI, Split 1956, br. 1—2, 5.

⁷ Vicko Adamović, Gragja za istoriju dubrovačke pedagogije, drugi dio. Zagreb 1892, 63 i 64. Ivo Perić: Poljoprivredne, trgovačke i obrtničke škole u Dalmaciji krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Zbornik za historiju školstva i prosvjete 9, Zagreb 1975, 123.

⁸ Ströll, o. c. 56.

⁹ Krsto Stošić, Građanska škola u Šibeniku. Jadranska pošta, Split 19. IV. 1930. 10; Dušan Berić, Školstvo Šibenika i njegove okolice u prošlosti (1412—1921). Split 1964, 44.

Vrnik, Sutvara i Kamenjak smještenim jugoistočno od grada.¹⁰ Na čitavom otoku je u 19. stoljeću bilo jako zastupljeno zanatstvo. Posjednika i težaka je malo, ponešto je činovnika, a kamenarstvo i brodogradnja su osnovne grane gospodarstva. Jedan dio korčulanskih kamenara bio je nastanjen na otočiću Vrniku površine oko 0,3 km kvadratnih gdje su bili najbrojniji kamenolomi. Tu je živjelo oko 50 porodica. Pored toga polovica stanovnika sela Žrnova, 200–300 radnika, a mnogo njih iz sela Lumbarde bavilo se isključivo kamenarstvom. Sinovi su obično nasljeđivali očev zanat pa se iskustvo neposredno prenosilo kroz generacije. Ali tradicija je s vremenom postala kočnica napretka.

Takva situacija je uvjetovala potrebu boljeg teoretskog osposobljavanja kadrova. Da bi se osuvremenila tehnologija i organizacija rada, školske godine 1881/82. pri građanskoj školi u Korčuli počeo je radom stručni tečaj za brodogradnju i obradu kamena. Zasluga za to umnogome je pripadala pokrajinskom nadzorniku pučkih učionica D. A. Bakotiću. Tečaj je bio jednogodišnji, a primani su učenici koji su završili 3. ili barem 2. razred građanske škole. Teoretska nastava je održavana 2 sata, a praktična 5 sati dnevno. Vodili su je jedan učitelj i po jedan majstor za svaki odsjek. Teoretski dio je obuhvaćao osnovna znanja iz poznavanja materijala, njihova nalazišta, cijene, raspoznavanje, osobine i obradu. Zatim se izučavalo stereometrijsko crtanje tijela u različitim položajima, crtanje isklesanih jednostavnijih i složenih komada. Upoznavani su alati, njihova upotreba i popravak. Praktični dio za kamenoklesare obavljao se u školskoj radionici i kamenolomu. Učenici su ponekad prisustvovali radu na terenu gdje su upoznavali najbolje načine lomljenja i vađenja blokova. Zatim su vježbali prosto klesanje kamena po zadanoj mjeri pa rad zubatim čekićem, obradu uglova, izradu žljebova i šupljina, krpanje i spajanje komada. Kada bi to sve savladali, izrađivali bi jednostavnije dekoracije.

Budući da se ubrzo pokazalo da je plan obuke teško ostvariti za samo jednu godinu, neki učenici su ostajali i po dvije pa i tri godine. Na produžnoj nastavi izučavali su se osnovni oblici graditeljstva i glavni graditeljski stilovi, vježbalo se tehničko crtanje i utvrđivalo znanje stečeno u prvoj godini. U praksi se postizala veća vještina rukovanja alatima i precizniji rad po nacrtima i modelima napravljenim tijekom teoretske obuke. Nastavljene su vježbe u ravnim obradama kamena, izradi običnih dekorativnih dijelova kao profiliranih okvira i vijenaca za prozore i vrata, konzola za balkone, vijenaca za zgrade, stupića ograda stubišta, stepenica te nadgrobnih spomenika i raznih ploča.

U prve četiri godine učenici su uz ostalo napravili ove kamene dekorativne predmete:

- spomen-ploča carici Mariji Ani s natpisom i ukrasnim okvirom uzidana na crkvi Svih svetih u Korčuli,
- fino polirana podloga za izlaganje otajstva na velikom oltaru u dominikanskoj crkvi Sv. Nikole u Korčuli,

¹⁰ M. Gjiivoje, Antikni kamenolomi na Korčulanskim otocima. Zbornik otoka Korčule 1, Zagreb 1970.

- nadgrobni stećak s ukrasima i natpisom na groblju sela Kučišta na poluotoku Pelješcu,
  - bogato ukrašena natpisna ploča na pročelju i dva tanka stupca na vratima dvorišta zakloništa za siromahe u Bolu na Braču,
  - šestostrana kruna općinskog bunara u Bolu,
  - nadgrobni spomenik u obliku križa na korčulanskom groblju.
- Kamenarska radionica je izrađivala i prodavala razne dijelove kao križeve, nadgrobne spomenike, stepenice i dijelove balkona.

Poseban problem u radu škole bilo je neredovito pohađanje nastave, jer učenici i njihovi roditelji nisu dovoljno ozbiljno shvaćali svoje dužnosti. Osim toga konzervativno stanovništvo osobito u početku, gledalo je s nepovjerenjem u ovu novotariju ne shvaćajući svu korist koju je znanje donosilo u stvaranju boljih uvjeta života. Nije im bilo jasno da će stjecanjem kvalifikacija olakšati rad i dobiti mnogo bolju satnicu. Ljudi su željeli da im djeca što prije počnu zarađivati za život, a ne da gube vrijeme, kako su smatrali, pohađajući školu.

I pored svih teškoća škola je ipak prilično dobro radila i imala određeni utjecaj na unapređenje kamenarskog i brodograditeljskog obrta na Korčuli. U prvoj školskoj godini pohađalo je odsjek za kamenoklesare ukupno 11 učenika računajući redovne, pripravnike i izvanredne. U drugoj ih je bilo 13, u trećoj već 18, a u četvrtoj 15 i petoj 16. Nakon 4 godine opstojanja stručne škole, 1866. je u raznim kamenolomima Korčule radilo 9 bivših učenika. Većina su bili šegrti, ali neki već majstori i zidari. Njihove sposobnosti a time i zarade, bile su znatno veće nego onih koji su izučavali zanat samo kod starijih majstora bez ikakve teorijske podloge.¹¹

Organizator i prvi učitelj teoretske nastave obrtničke škole bio je Frano Radić. On je počeo studirati arhitekturu na politehnici u Beču. Ali kako nije imao sredstava, morao se nakon dvije godine zaposliti kao učitelj građanske škole u Makarskoj. Pošto je 1881. položio stručni učiteljski ispit u Zadru, imenovan je u listopadu predavačem u Korčuli gdje je ostao pune 24 godine sve do konca školske godine 1904/05. Za to vrijeme napisao je dva priručnika od kojih jedan za teoriju kamenarstva. Posebno su bila poznata njegova predavanja iz deskriptivne geometrije. Kasnije je premješten na žensku učiteljsku školu u Dubrovniku.¹² Poznato je da je Radić bio član Hrvatskog starinarškog društva u Kninu i da se bavio istraživanjem srednjovjekovne sakralne arhitekture Dalmacije. U tom poslu je ponekad imao pomagače. Tako je njegov bivši učenik kamenar Frano Margetić iz Korčule nadzornik lučkih radova u Tkonu na otoku Pašmanu na molbu Radića nacrtao tlocrt benediktinskog samostana, tlocrt i uzdužni presjek samostanske crkve Sv.

¹¹ Frano Radić, Jednogodišni strukovni tečaj za brodograđenje i kameno-tesanje pridružen građanskoj učionici u Korčuli. Zora, Zadar 1886. broj 2 (12—14), 3 (21—22), 4 (27—28), 5 (37—38), 6 (44—45), 7 (54—55) i 8 (61—62).

¹² Marinko Gjiivoje, Frano Radić hrvatski pedagog i arheolog. Zbornik ota-ka Korčule 2, Zagreb 1972. Desen Vrsalović, Frano Radić, znanstveni izvjes-titelj »Hrvatskog starinarškog društva u Kninu« i glavni urednik »Starohrvatske prosvjete« (1857—1933). Starohrvatska prosvjeta ser. III, sv. 12, Split 1982. (dalje: SHP).

Kuzme i Damjana. Napravio je i otiske gotičkih i glagoljskih natpisa. Nešto kasnije također je izradio skicu crkvice Sv. Mihovila i okolnog dvorišta u Neviđanima na istom otoku. Dokumentaciju je Radić objavio uz svoje tekstove u »Starohrvatskoj prosvjeti«. Iz svega se vidi kako je Margetić postao vrstan majstor i napredovao u struci, a nacrti pokazuju da je bio dosta vješt u crtanju.¹³

Strukovni tečajji su se i poslije 1885. godine redovito održavali pod sličnim uvjetima, ali je o tome malo podataka. Upravitelj je kasnije bio Vjekoslav Pjerotić, ujedno upravitelj građanske i pučke škole. Godine 1910. voditelj praktične škole za kamenoklesare je bio majstor Šime Mlinarić. Značajne promjene dogodile su se 1913; one su označile unapređenje stručnog školstva u Koprčuli. Tada je prestao s radom strukovni tečaj, a osnovana je Strukovna škola za obrtno risanje. Imala je četiri odjela među kojima je i Strukovna škola usavršavanja za klesare s pripravnim tečajem i dva razreda te Javna dvorana risanja gdje su svoje znanje upotpunjavali već gotovi obrtnici. Prve školske godine bilo je upisano svega 126 učenika, od čega ih je u odjelu za kamenoklesarstvo u pripravnom i prvom razredu bilo 46. U isto vrijeme u dvorani za risanje bilo je 10 zidara i 5 brodograditelja. Prvi upravitelj škole je prof. Atilij Menetto, a stručnjak za kamenoklesarstvo Venčeslav Barda.¹⁴

* * *

Glavno središte za obrazovanje zanatlija postao je Split gdje se školovao velik broj omladinaca ne samo iz pokrajine već poneki iz ostalih zemalja Austro-Ugarske i Italije. Tu je 1890. godine počela djelovati Strukovna škola usavršenja za šegрте ili kako se još nazivala Obrtnička škola usavršenja. Radila je kao večernja u zgradi Velike realke na Lučcu. Prve godine je imala Pripravni tečaj i I. tečaj, dok je od 1891/92. usto radio i II. tečaj. U pripravnim tečaju su bila 4 predmeta: prostoručno elementarno risanje, čitanje, pisanje i računanje. Znači stjecala su se osnovna znanja kako bi se kasnije mogla uspješnije pratiti nastava. Na I. tečaju učila su se također 4 predmeta: prostoručno elementarno risanje, geometrija i geometričko risanje, poslovne zadaće, obrtničko računanje. Takav nastavni program uz manje izmjene ostao je sve do reorganizacije škole 1907. godine. Najviše je promjena u tom periodu pretrpio II. tečaj. U početku se predavalo strukovno risanje za građevne obrte, poslovne zadaće i obrtničko računanje koji su tvorili osnovicu.

---

¹³ Izvještaj upraviteljstva Hrvatskoga starinarskoga društva u Kninu o društvenom radu i napredku. SHP god. II. Knin 1896, 200; Frano Radić, O benediktinskomu samostanu i crkvi SŠ. Kuzme i Damjana u Tkonu na otoku Pašmanu. SHP god. III, Knin 1897, 66—71, br. II; Frano Radić, Ostanci starohrvatske crkvice S. Mihovila u Neviđanim na otoku Pašmanu. SHP god. VI, Knin 1901, sv. 3 i 4, 84.

¹⁴ Frano Klisura, 110 godina škole za radnička zanimanja u Korčuli (1864—1964). Školski vjesnik god. XXIV, Split 1975, br. 1, 80 i 81; Gosp. Atilij Menetto. Sloboda, Split 22. X. 1913, 3.

U slijedećim godinama broj predmeta se povećao na 4—6 i donekle mijenjao pa su se u pojedinim godinama predavali i neki od ovih: knjigovodstvo, prostoručno elementarno risanje, geometrija i geometrijsko risanje te strukovno risanje za mehaničko-tehničke obrte, umjetne i male obrte. Školu su pohađali šegrti svih struka, pomiješani u istom razredu, a među njima su bili i oni iz građevinskih zanata u širem smislu: drvodjelci, klesari, bojadisaari. U svakom je razredu bilo obično i po nekoliko zidara. Prvi upravitelj je bio dr. Ante Zlendić.¹⁵ Broj upisanih đaka je u prvoj godini 80 pa u slijedećoj 90, nešto raste, ali u ovom ranom periodu je dosta ustaljen i varira do 135.

Godine 1907. škola je reorganizirana. Postala je redovna. Dobila je naziv Č. K. Obrtnička strukovna škola u Splitu. Osnova je i dalje bila Obrtnička škola općeg usavršenja. Međutim umjesto ranijeg pripravnog, prvog i drugog tečaja, sada su uvedeni pored pripravnog tečaja, prvi, drugi i treći razred. Nastavni program je izmijenjen i proširen. Tako se 1907/08. školske godine na pripravnom tečaju uči hrvatski jezik, aritmetika, kaligrafija i risanje. Postoje tri paralele a, b, c. U prvom razredu se predavao hrvatski jezik, poslovni sastavci, aritmetika, strukovno risanje, geometrija i geometrijsko risanje. U drugom su bili poslovni sastavci, aritmetika, knjigovodstvo, strukovno risanje i higijena, a u trećem merceologija, tehnologija, nauka o motorima, obrtni zakoni i strukovno risanje. Broj đaka se znatno povećao u odnosu na ranije godine. U školi usavršenja je upisano 211 učenika. Struktura zanimanja je dalje različita i izmiješana, a u navedenom broju su 23 zidara. Pored toga su otvorene javne dvorane risanja i modeliranja te razni tečajji. Među njima je građevni ili palirski tečaj s 11 polaznika.

Godine 1908/09. škola se dalje proširivala. Prije je osposobljavala samo šegрте, a sada se radiło na tome da se postupno uvedu sve one struke i predmeti koji su bili potrebni za samostalne obrtnike i poduzetnike. Škola je podignuta u rang višeg naukovnog zavoda pa je opet dobila novi naziv Č. K. Graditeljska, zanatlijska i umjetnička škola. Osobita pažnja je posvećena naobrazbi ženske omladine. U muškom odjelu pored škole općeg usavršenja i Javne dvorane risanja, uvedeni su kao novina graditeljski tečajji za zidare, tesare i klesare, i to pripralni tečaj s 14 polaznika.

U školskoj godini 1909/10. nije bilo većih promjena u odnosu na prethodnu. Interes za školu je vrlo velik pa se morao povećati nastavnički personal, a nedostajalo je i prostorija. Od ukupno 759 učenika i učenica na svim tečajima koliko ih je ostalo koncem godine, bilo ih je 81 s drvodjelskim zanatom, 5 bojadisara i 35 zidara. Ove godine su, uz ostalo, radili Graditeljski tečajjevi, Majstorski tečaj za drvodjelce, Šegrtske radionice za drvodjelstvo i Večernja škola općeg usavršenja za šegрте. U svibnju 1909. odobreno je održavanje obilaznog tečaja klesarstva u Selcima na Braču, Trogiru i Korčuli za što je bio zadužen poslovođa Dominik Lorenzini. U okviru promjena koje su se dogodile 1910/11. godine treba istaknuti pretvaranje Tečaja za zidare,

¹⁵ Katalozi Strukovne škole usavršenja za šegрте u Splitu za šk. godine 1890/91 — 1906/07. U Historijskom arhivu u Splitu; Roko Matulić, Stručna produžna (Šegrtska) škola u Splitu. Spomenica, Split 1933, 104.

tesare i klesare u Graditeljsku školu. Tako se postupno ustalila organizacija i naukovna osnova koja se nije mijenjala do kraja prvog svjetskog rata. Ona je obuhvaćala uz ostale i slijedeće građevinske i srodne nastavne jedinice: Graditeljsko-zanatlijska škola za zidare, klesare i tesare, Majstorska škola za građevno-pokućstveno drvodjelstvo, Učevna radionica za drvodjelstvo i tokarstvo, Strukovna škola za klesare te Obrtnička škola općeg i škola strukovnog usavršenja.

Prvi i dugogodišnji ravnatelj nove škole bio je inženjer Kamilo Tončić, dotadašnji podupravitelj željezničke uprave u Splitu. On je od veljače 1909. godine i nadzornik obrtničkih škola usavršenja u pokrajini. Umnogome je njegova osobna zasluga što je ova ustanova postigla zavidne rezultate i ugled.¹⁶ On je i sam u početku držao predavanja iz nauke o graditeljstvu i građevnog risanja na tečaju palira za zidare, klesare i tesare. Istaknuo se kao projektant i graditelj. Najpoznatije su mu zgrade u Splitu Sumporno kupalište (1903), Hrvatski dom (1908) i kuća Savo na Vid Morpurgovoj poljani (1912) podignute u oblicima bečke secesije, a restaurirao je zapadnu lođu kriptomportika Dioklecijanove palače. Isticao se u javnom stručnom radu pa je bio član Povjerenstva Dioklecijanove palače i Uresnog povjerenstva splitske općine. Osnovao je Etnografski muzej i Galeriju umjetnina.¹⁷

Među profesorima koji su vodili stručnu nastavu bilo je više inženjera. Erald Marki je predavao tehnologiju i nauku o motorima, strukovno-obrtničko risanje, aritmetiku i fiziku. Istaknuti graditelj Petar Senjanović je neko vrijeme predavao nauku o graditeljstvu, a Vorih Matković, kasniji upravitelj zanatske škole, čitav niz predmeta: nauku o građevnom materijalu, nauku o graditeljstvu, geodeziju, aritmetiku, graditeljsko risanje, strukovno risanje, namještanje zgrada, mehaniku i građevno poslovanje. Konačno Emerik Polletti je držao nastavu iz aritmetike, tehnologije i strukovnog risanja, što je nešto kasnije preuzeo Mate Jurković. Graditeljska i zanatlijska škola u Splitu je prva stalna u Dalmaciji, a u razvoju i organizaciji dostigla je najviši stupanj. Jedino su u njoj organizirana posebna odjeljenja za građevne zanate, što je imalo dalekosežne posljedice za unapređenje ove gospodarske grane.

Zbog sve većeg broja učenika s vremenom se zaoštrio problem nedostatka prostora. Nastava se održavala u četiri zgrade, što je otežavalo organizaciju i nadzor rada. Stoga se pristupilo pripremama za gradnju nove zgrade. Početkom 1908. već su bili gotovi neki elaborati. Planirano je da se obrtna škola podigne na mjestu prednjeg dijela zgrade ubožišta Martinis na Solinskoj cesti. U tu svrhu trebalo je najprije kupiti ovu zgradu i zemljište, a zaklonište izgraditi na drugoj lokaciji. Prema prvom predračunu, radovi su imali stajati oko pola milijuna kruna. Općina je namjeravala pridonijeti 400.000, dok je vlada trebala osigurati još 200.000 kruna. Nacrt s troškovnikom za školu bio je

¹⁶ Katalozi C. k. Graditeljske, zanatlijske i umjetničke škole u Splitu za šk. godine 1907/08 — 1918/19, Historijski arhiv Split; Tiskani programi C. k. obrtničke str. škole u Splitu odnosno C. k. Graditeljske, zanatlijske i umjetničke škole u Splitu za šk. godine 1907/08 — 1915/16. Stjepan Marčić, Historijat Muške i Zenske zanatske škole 1907/08 — 1932/33. Spomenica, Split 1933.

¹⁷ Jubilej inženira Tončića. Glasnik Primorske banovine god. I, Split 1938, br. 20, 204. Počast g. inž. Tončiću, Novo doba, Split 22. III. 1939, 6.

gotov 1910, a izradio ga je upravitelj inž. Kamilo Tončić. To je trebala biti ogromna građevina. Glavni trakt uz cestu je dug preko 120 m, a imao je podrum, visoko prizemlje i dva kata. S obje strane prema zgradi Martinis, predviđena su krila s prostranim radionicama. U zgradi je ostavljen prostor i za budući narodno-obrtni i etnografski muzej.

Sredinom godine nacrt je prihvatila općina pa je zatim poslan ministarstvu u Beč na odobrenje. Nova visina troškova se popela već na 800.000 kruna, a predviđeni rok dovršetka gradnje je bio dvije godine. Općina je 1911. kupila zemljište za gradnju i zgradu na njemu za 310.000 kruna. Vlada je dva puta odbila traženje općine. Spisi su lutali, jer ih ministarstvo financija nije vraćalo općini, nego ih je dostavljalo ministarstvu za javne gradnje. Godine 1913. još uvijek je mijenjan projekt. Uz ostalo, općina je sada tražila da se na zgradi i sa strane Solinske ceste na južnoj strani predvide neki prozori,¹⁸ Tako je vrijeme prolazilo, a radovi nisu počinjali. Došao je i svjetski rat pa od ove gradnje nije bilo ništa. Konačno je 1919. nađeno drugo rješenje. Zalaganjem Pokrajinske vlade za Dalmaciju i upravitelja Tončića škola se uselila u gotovo sve prostorije zgrade u današnjoj Zrinjsko-frankopanskoj ulici. Ova velika dvokatnica u oblicima secesije podignuta je bila 1903—4. godine za Poljodjelsku školu, koja je zbog slabog interesa đaka ukinuta.

* * *

I Zadar je nešto pridonio razvoju zanatlijskog školstva. Poslije smrti 1887. Paško Bakmaz, imućni građanin, ostavio je 50.000 forinta kao fundaciju za otvaranje privatne škole za umjetnost i obrt. Nakon nužnih formalnih i organizacijskih predradnja, tek deset godina kasnije otvorena je Obrtna škola usavršenja koja je radila navečer i nedjeljom, a ograničavala se na poduku šegrta u obrtu i trgovini. Ovu školu su potpomagali Ministarstvo za bogoštovlje i nastavu, Općina, pokrajinsko Namjesništvo i Trgovačka komora. Zalaganjem nekih građana, početkom 1906. ministarstvo je odobrilo osnivanje profesionalne škole za obrtničko crtanje. 1. travnja iduće godine na sjednici Namjesništva dogovorene su sve pojedinosti oko provođenja odluke, a među njima i u vezi s izgradnjom nove školske zgrade. Za izradu projekta i upravu gradnje određen je inž. Enea Nikolić, upravitelj obrtne škole u Puli i budući upravitelj ove škole u Zadru. Općina je u tu svrhu ustupila prostran teren dobiven rušenjem kortine koja je spajala bastione Moro i Grimani. Gradnja je počela 1907. godine, a u studenom 1909. otvorena je školska radionica za drvodjelce pa produžna škola za šegrte i u prosincu javna dvorana risanja.

Upravitelj inž. E. Nikolić je preminuo u Beču 25. svibnja 1911. pa ga je naslijedio inž. U. Miotto. Nedostatak sredstava nije dopuštao veći razvoj škole u Zadru. Stoga je tek školske godine 1913/14. uveden jedan novi odjel, i to za krojačice. U ratu je zbog odlaska nastavnika u vojsku zapala u nove

¹⁸ Zgrada za obrtnu školu. Naše jedinstvo, Split, 23. IV. 1908, 2. (dalje: NJ). Za obrtničku školu. NJ, 19. II. 1910, 2. Nova obrtna škola. Sloboda, Split, 25. III. 1910, 5. Nacrti. Sloboda 1. VI. 1910, 3; Gradnja obrtne škole. Sloboda, 29. VII. 1910, 2; Za interese Spljeta. NJ 24. X. 1912; Gradnja obrtničke škole. Sloboda, 26. IX. 1913, 3.

teškoće. Iz iznesenog je vidljivo da škola u Zadru nije imala većeg utjecaja na formiranje graditeljskih zanatlija. Ona im je ipak, kao i ostalim strukama, davala neka opća predznanja potrebna za lakše uklapanje u sve veće zahtjeve novog vremena.¹⁹

Bilo je i drugih nastojanja stručnog osposobljavanja mladih generacija. Tako se u Trogiru 1863. godine trebala otvoriti ekonomsko-industrijska škola. To se međutim nije ostvarilo, već je 1869. pri pučkoj školi osnovan ratarski tečaj. U Dubrovniku je 1896. godine na građanskoj školi otvorena neka vrst večernje obrtne škole. Obavezno su je trebali pohađati svi šegrti u gradu.²⁰

Kroz čitavo vrijeme austrijske uprave tijekom 19. i početkom 20. stoljeća u Dalmaciji nije postojala ni jedna visoka graditeljska škola. Inženjeri i arhitekti koji su radili u pokrajinskoj građevinskoj službi Namjesništva u Zadru i službama pri kotarima, najčešće su dolazili iz drugih krajeva monarhije. Među njima je npr. talijanski arhitekt Valentino Presani koji je djelovao u Dalmaciji u vremenu 1826–38. godine.²¹ I stručnjaci koji su radili na istraživanju i zaštiti graditeljskog nasljeđa dolazili su obično povremeno iz drugih velikih središta. Navodi se samo nekoliko primjera. Austrijski arhitekt i arheolog G. Nieman istraživao je početkom stoljeća Dioklecijanovu palaču u Splitu. U isto vrijeme na tom spomeniku je radio i francuski arhitekt E. Hébrard. Posebne zasluge za restauriranje mnogih starih građevina u Dalmaciji pripadaju austrijskom arhitektu A. Hauseru, profesoru Škole za primijenjenu umjetnost u Beču i članu Središnje komisije za spomenike. Arhitekt C. Gurlitt, profesor Visoke tehničke škole u Dresdenu, bavio se baštinom Dalmacije i često navraćao u ove krajeve. U posljednjoj fazi ovog perioda počinju se u većim središtima države školovati domaći ljudi koji su se poslije vraćali u zavičaj i tu djelovali kao projektanti, poduzetnici, u općinskoj ili državnoj službi. Arhitekt J. Slade iz Trogira, E. Vecchietti iz Splita i M. Klaić studirali su na sveučilištu u Padovi.²² Zadranin B. Tamino završio je 1874. tehničke znanosti u Beču, a Splićanin Š. Nakić arhitektonski odsjek na Umjetničkoj akademiji također u Beču. Tamo su studirali tehniku K. Tončić i P. Senjanović. Graditelj E. Žagar se specijalizirao na umjetničkoj akademiji u Münchenu, a arhitekt F. Kaliterna na Visokoj tehničkoj školi u Pragu. Oni su, uz druge kolege, postali nosioci arhitektonskog stvaralaštva u pokrajini.

Nakon prvog svjetskog rata stvaranjem Jugoslavije zatečeni sustav stručnih škola se usavršavao u pravcu veće specijalizacije kako su to zahtijevali složeniji uvjeti. Uz određenu reorganizaciju u Splitu su radile Zanatska i Šegrtska škola, a školske godine 1920/21. osnovana je Srednja tehnička škola

¹⁹ Scuola d'arti e mestieri della fondazione «Pasquale Bakmaz» in Zara. Relazione annuale, nuova serie, anno scolastico 1919–20, Zadar 1920. Cenno storico, 3 i 4.

²⁰ Mate Zaninović, Pregled razvoja školstva u Trogiru i njegovu području. Mogućnosti god. XXXV, Split 1987, broj 9–10, 891. Obrtnička škola. Crvena Hrvatska, Dubrovnik 12. XII. 1896, 3.

²¹ Marija Stagličić, Klasicist Valentino Presani u Dalmaciji. Peristil XXII, Zagreb 1979, br. 22, 125.

²² Cvito Fisković, O graditeljima Josipu Sladi i Emiliju Vecchiettiju u Splitu. Kulturna baština god. XII, Split 1987, br. 17, 56 i 60.

gdje je u početku bio samo arhitektonsko-građevinski odsjek. Prve godine bilo je upisano samo 12 učenika.²³ Škola u Korčuli nastavila je radom kao obrtna. Godine 1919. osnovana je u Zagrebu Tehnička visoka škola koja je imala i arhitektonski odjel. Na njoj je od samog početka bio profesorom arhitekt Ciril Iveković koji je predavao arhitektonske oblike srednjeg i novog vijeka.²⁴ On je na ovo mjesto došao sa službe u Zadru gdje je tijekom 24 godine podigao mnoge građevine, posebno crkve, istraživao arheološke lokalitete i konzervirao graditeljske spomenike širom Dalmacije. Taj raniji praktičan i teoretski rad mnogo mu je pomogao da duboko uđe u disciplinu koju je predavao na sveučilištu. S druge strane, mladići iz Dalmacije sada više nisu trebali odlaziti u druge zemlje da bi stekli najvišu naobrazbu iz graditeljstva.

Zusammenfassung

AUSBILDUNG DER BAUFACHLEUTE IN DALMATIEN IM 19. Jh.

Stanko Piplović

In Dalmatien begann sich das Schulwesen erst zu Beginn des vorigen Jahrhunderts systematisch zu entwickeln, d. h. nach dem Niedergang der Republik Venezien, unter deren Vorherrschaft sich die Provinz Dalmatien fast vier Jahrhunderte lang befunden hatte. Als 1805 Dalmatien an Frankreich fiel, wurde im allgemeinbildenden und Fachschulwesen ein großer Schritt vorwärts gemacht. Es wurden die ersten Handwerksschulen in Zadar und Skradin eröffnet. Das wichtigste Ereignis war die Gründung des Lyzeums (besondere Art von Hochschulen) in Zadar im Jahre 1806 mit mehreren Berufszügen, unter denen auch solche für Architekten und Landvermesser. Als Vortragender wurde der Architekt Basilio Mazzoli aus Rom angeworben. Nach den Verwaltungs-territorialen Reorganisationen und der Schaffung der sog. »Illyrischen Provinzen« 1809 ist das Lyzeum zur Zentralschule geworden. Beibehalten wurde auch weiterhin das Ingenieur- und Architektenstudium, dessen Dauer auf vier Jahre verlängert wurde. Wegen der sehr kurzen Zeit des Bestehens der französischen Verwaltung wurden keine bedeutenderen Resultate erzielt. Von den wenig zahlreichen Studenten taten sich später als Fachleute der Architekt V. Andrić und Ing. P. Pekota hervor.

Im Jahre 1814 fiel Dalmatien endgültig an Österreich. Aufgrund der Provinzordnungen aus den Jahren 1819 und 1823 gab es in den Volksschulen einige Züge, in denen technische Disziplinen unterrichtet wurden. Erst in der zweiten Hälfte des vorigen Jahrhunderts begannen wegen der schnellen wirtschaftlichen Entwicklung an sog. »Bürgerschulen« Abendkurse für Handwerker zu entstehen. So hat an der Bürgerschule in Korčula im Jahre 1881 der Fachkursus mit Abteilungen für Steinbearbeitung und für Schiffbau mit der Arbeit begonnen. Das Ziel war eine bessere theoretische Befähigung der Fachkräfte. Der Organisator und erste Lehrer war F. Radić. Bedeutende Änderungen entstanden 1913, als die Fachschule

²³ Marčić, o. c. 20; V. Brajević, Tehnička srednja škola u Splitu. Pučka prosvjeta, Split 1922, br. 7; 25. godišnjica Srednje tehničke škole u Splitu, Slobodna Dalmacija, Split 16. VII. 1946, 3.

²⁴ Zvonimir Vrkljan, Arhitekt Ciril Metod Iveković kao pedagog. Anali, Klanjec 1987, br. 7, 93.

für das Zeichnen im Handwerk gegründet wurde, die auch eine Abteilung für Steinmetzen hatte.

Zum wichtigsten Zentrum für die Ausbildung von Handwerkern wurde Split. Hier begann 1890 die Fachschule für die Weiterbildung der Lehrlinge mit ihrer Tätigkeit, zuerst allerdings nur als Abendschule. Im Jahre 1907 wurde diese Schule reorganisiert und in eine ordentliche Schule umgewandelt. Sie wurde ständig erweitert und modernisiert, so daß sie im Jahre 1908 die Benennung »Graditeljska, zanatlijska i umjetnička škola« (Bau-, Handwerks- und Kunstschule) erhielt. Neben allen anderen Fächern wurden hier auch die zukünftigen Fachleute des Baugewerbes: Zimmerleute, Bautischler, Anstreicher und Maurer ausgebildet. Der langjährige Direktor dieser Schule war der bekannte Ingenieur K. Tončić.

Während der ganzen Zeit der österreichische Verwaltung im Laufe des 19. und zu Beginn des 20. Jhs. gab es in Dalmatien keine einzige Bauhochschule. Die Ingenieure und Architekten, die damals im staatlichen Bauwesen arbeiteten, kamen am häufigsten aus anderen Teilen der Monarchie. In der letzten Phase dieser Periode begannen sich in den größeren Zentren des Staats auch einheimische Leute auszubilden. Erst 1919 wurde in Zagreb die »Tehnička visoka škola« (Technische Hochschule) gegründet, die auch eine Abteilung für Architektur hatte, so daß seit der Zeit die jungen Leute aus Dalmatien sich in diesem Fach in Zagreb ausbilden lassen konnten.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR
Mirjana GROSS, Zagreb
Ivan KAMPUŠ, Zagreb
Tomislav RAUKAR, Zagreb
Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK
Ivan KAMPUS

LEKTOR I KOREKTOR
Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:
Savez povijesnih društava Hrvatske
Historijski zbornik
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Narudžbe šalžite na adresu:
Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, za Historijski zbornik
Zagreb, Ul. Đure Salaja 3

Cijena ovog broja iznosi 450 d

Izdavanje časopisa sufinancira

Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad Hrvatske

Tisak Štamparskog zavoda »Ognjen Prica« u Zagrebu — ožujak 1991.